

VILÁGTEREMTŐ TÖRTÉNETEK

Manifesta 14 Prishtina 2022

Pristina, Koszovó
2022. július 22 – október 30.

2022-ben a *Manifesta 14*. kiadásának¹ egy fiatal európai főváros, Pristina adott otthont. Az európai nomád biennále történetében először látogatott el a Nyugat-Balkánra, Ljubljana után (2000)² pedig

¹ URL: <https://manifesta14.org> (A hivatkozott webhelyek utolsó letöltése: 2023. június 1.)
² *Manifesta 3*, Ljubljana, 2000. június 23 – szeptember 24., URL: <https://manifesta.org/manifesta-3/>

Grand Hotel Prishtina © Manifesta 14 Prishtina © Fotó: Atthe Mulla

második alkalommal az egykori Jugoszlávia területére. Az eseménysorozat többek között arra törekedett, hogy a helyi és regionális partnerek együttműködésére,³ valamint a *Manifesta* vándorlása során kialakított nemzetközi hálózatra építve, abba Pristinát is becsatornázza, fenntartható művészeti és építészeti megoldásokat hagyjon maga után. A *megoldás* absztrakt kifejezése – mint látni fogjuk – Pristina esetében különböző, a helyi igényeket figyelembe vevő és a fenntarthatóság ígéretével biztató kezdeményezésre utal. Ide sorolhatók többek között a városi tér és a kulturális szektor fejlesztésére vonatkozó konkrét szakmai javaslatok, a köztér szerepének újra gondolását és visszafoglalását előmozdító módszerek cseréje, valamint egy új kulturális intézmény megalapítása.

A huszonöt helyszínen párhuzamosan zajló eseménysorozat építészeti programja *Városi Jövőkép* címen futott. Ennek kreatív

³ Ezt célozta az előkészítő szakaszban a regionális együttműködésre épülő *Western Balkans Project*. Erről bővebben URL: <https://manifesta14.org/pre-biennial/western-balkan/>

mediátora az olasz építész, CARLO RATTI volt, aki az általa vezetett MTI SENSEABLE CITY LABbel⁴ együttműködésben arra vállalkozott, hogy a köztér visszaszerzésére alkalmas módszereket dolgozzon ki. Pristina változatos városképének jelenlegi szervező elve a *káosz*. Koszovó fővárosának legrégebbi épületei az ottomán időszaktól származnak. Az 1960-as években kezdődött a település intenzív fejlesztése és az új városközpont kialakítása a jugoszláv kommunista időszak jellegzetes arculati elemeivel. Ezt ölelik körül a vadkapitalizmus burjánzó hajtásai, az új építésű városrészek, amelyek a tudatos tervezés teljes mellőzésével, a rendelkezésre álló szabad helyeket elfoglalva, gyors ütemben terjeszkednek. Pristinában a távolságok még így is könnyen bejárhatók gyalog, az itt élőknek azonban egyre több problémát okoz többek között a légszennyezés, az infrastruktúra hiányosságai, vagy a kóbor ebek, akik egy megkérdőjelezhető döntés eredményeként, a biennále arculati elemei lettek. Igény lenne olyan

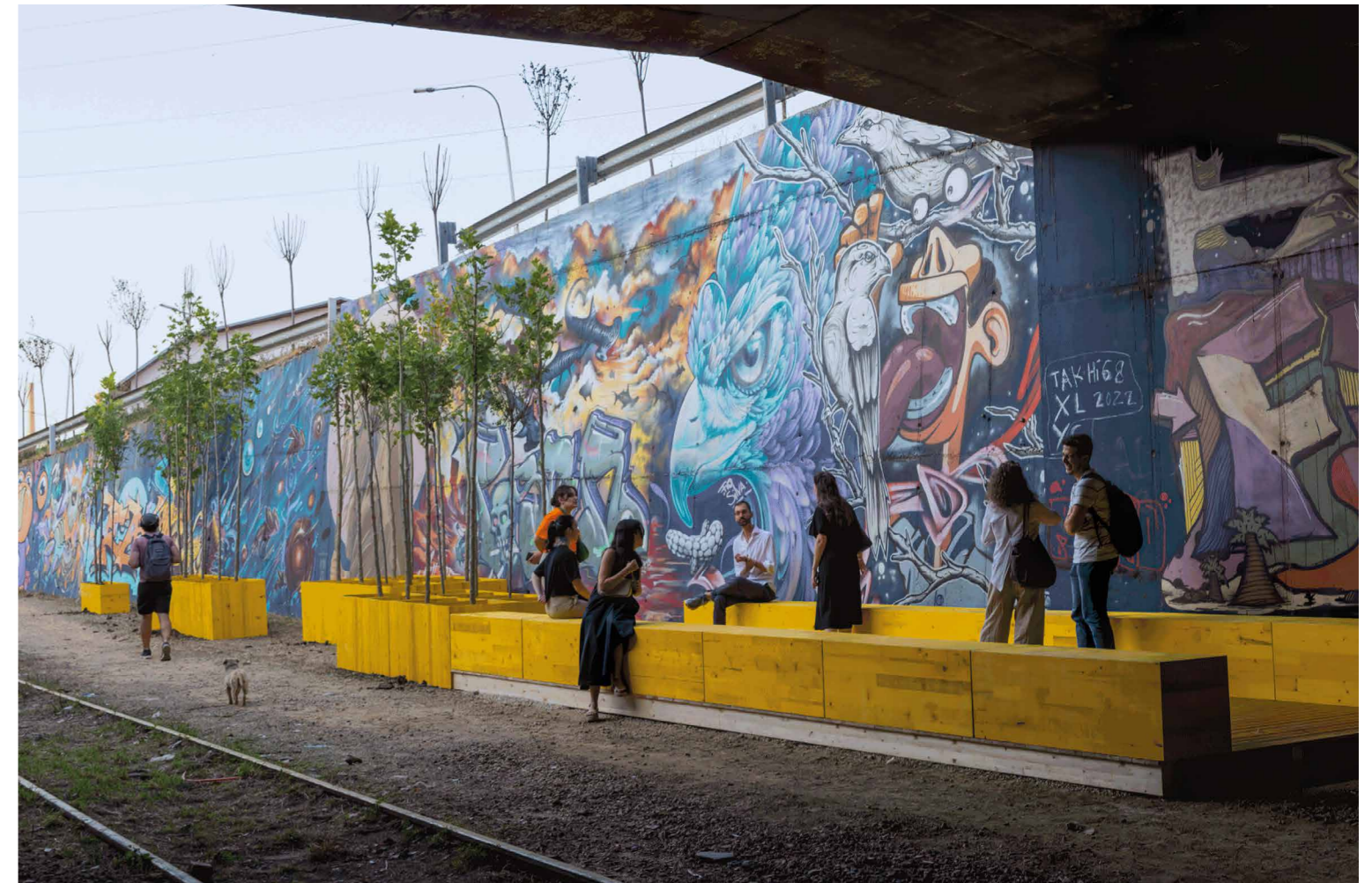
⁴ URL: <https://senseable.mit.edu>

közös használatú helyekre, zöld övezetekre, amelyek a lakosok életének komfortosabbá tételéhez járulnának hozzá. A *köztér visszafoglalása* azonban ezen túlmenően, szimbolikus jelentőséggel és szemléletformáló hatással is bírna. Nyilvános fóruma lehetne az alulról szerveződő közösségeknek, erősíthetné a városlakók felelősségvállalását saját környezetük iránt és teret adhatna egy szélesebb közönséget elérő művészeti és aktivista akcióknak, oktatási programoknak. Ezek pedig mind hozzájárulnának a *részvételi demokrácia* elvének gyakorlatba ültetéséhez és a pozitív társadalmi változások előmozdításához, amelyen néhány helyi szervezet, mint például a FOUNDATION 17 is dolgozik.⁵

A *Városi Jövőképek* program két fő pillére épült. Ratti csapata kísérleti térként használva Pristinát egy AI segítségével gyűjtött információt a városlakók köztérhasználati szokásairól, amit egy gazdag vizuális anyaggal ellátott vaskos kiadványban⁶ adott közre. Erre a kutatásra építve dolgoztak ki egy városfejlesztési tervjavaslatot, amely magában foglalja a használaton kívüli vasútvonal mentén húzódó, az egykori téglagyár (*Brick Factory*) területét a városközponttal összekötő gyalogos zöld folyosó kialakítását. A *Manifesta* ideje alatt kísérleti jelleggel ennek egy rövidebb szakasza készült el (*Green Corridor*). A program második pillére a diákok és kultúrmunkások részvételével megvalósuló alacsony költségvetésű, ideiglenes köztéri beavatkozások

⁵ A FOUNDATION 17 küldetésének tekinti, hogy a kulturális aktivizmus eszközével megerősítse a helyi közösségeket, és ennek révén pozitív társadalmi változásokat mozdítson elő. URL: <https://foundation17.org/who-we-are/>
⁶ *Public After All*. Ed. by CARLO RATTI, Prishtina: Illiri Print, 2022. URL: <https://manifesta14.org/publications/publications/>

CRA Carlo Ratti Associati
Green Corridor, 2022 © Fotó: Ivan Erofeev | Manifesta 14 Prishtina

voltak. A város tulajdonában lévő Brick Factory kiemelt szerepet kapott ebben: az építészeket és urbanistákat összefogó RAUMLABORBERLIN KOLLEKTÍVA koordinálásában különböző tematikájú workshopok, közösségi események és művészeti programok valósultak meg itt.⁷

A Pristinára szabott fenntartható építészeti megoldásokról első látásra nem az innovatív jelző jutna eszembe. Mélyebbre ásva azonban az előkészítő folyamatokban – amihez a *Városi Jövőképek* program online is elérhető beszámolója⁸ kiváló forrást nyújt –, egy rengeteg háttér munkával felépített, alaposan átgondolt, sokrétű program bontakozott ki, amelynek csupán egy kis szelete jelent meg a 100 napos eseménysorozat alatt. Nem voltak láthatók például az érintett városrészek lakóival, a helyi közösségek és a kulturális szektor tagjaival végzett egyeztetések, igényfelmérések, vagy a nyilvános civil fórumok. Ezek mögött egyértelműen kirajzolódik a biennále azon törekvése, hogy programját a *lokális* urbanisztikai, kulturális, etnikai és társadalmi jellemzőket figyelembe véve, valódi igényekhez

7 URL: <https://raumlabor.net/working-on-common-ground/>
8 *Manifesta 14 Prishtina – Urban Vision Presentation* by CARLO RATTI, 2021. október, 29:12 – 1:21:16, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kx6WaDxyS0A>

RAUMLABORBERLIN KOLLEKTÍVA
Kerekasztal-konferencia a Brick Factory jövőjéről © Fotó: Tea Marta | <https://raumlabor.net>

igazítsa. A *Manifesta* komolyan vette közvetítő szerepét és a hangsúlyt a potenciális partnerek összekötésére és szakmai párbeszéd elősegítésére helyezte. A biennále innovatív karaktere pedig azon törekvéseben is megnyilvánul, ahogy a korábbi kiadások tanulságait megpróbálja beépíteni a működésébe. A kritika megfogalmazása előtt érdemes azt is figyelembe venni, hogy a rendelkezésre álló idő és anyagi keretekhez mérten – az igazgató, HEDWIG FIJEN szavaival élve⁹ –, a *Manifesta* egy „inkubátor vagy katalizátor” szerepét tudja elsősorban betölteni. A vasútvonal menti zöldesítés vagy a használatra alkalmas közterek jelképes kijelölése szimbolikus gesztusok, amelyek szó szerint láthatóvá teszik a városban rejlő lehetőségeket.

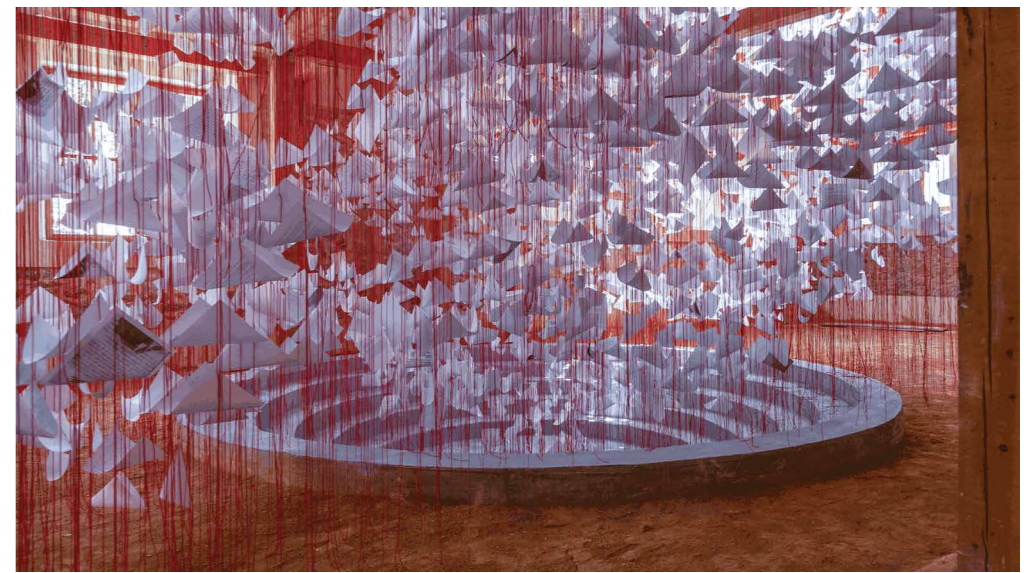
Ilyen, sok potenciállal rendelkező helyszín volt az ottomán időszakból származó Great Hammam vagy az egykor fontos kulturális térként funkcionáló Kino Rinia. A lakosok közül sokan most láthatták először belülről a korábbi törökfürdőt, amelyet ezúttal a japán művész, CHI HARU SHIOTA helyspecifikus installációja hálózott be.¹⁰ A biennále másik kreatív mediátora, a Berlinben élő kurátor és író, CATHERINE NICHOLS a *Manifesta* művészeti programjának fókuszába a történetmesélés különböző formáit emelte. Ennek egy poétikus példáját adta a *Tell me Your Story* című mű. Az érrendszerre emlékeztető vörös fonalakra Shiota koszovóiak történeteit fűzte. A szövegek az emberi létezés meghatározó tapasztalatairól – születés, gyerekkor, család, haza, vallás, szerelem és halál – meséltek, amelyek a fonalakhoz hasonlóan, a távolságok ellenére is képesek összekapcsolni minket. Az egykori mozi mára erősen lepusztult épületében a művész, rendező és író, CHRISTIAN NYAMPETA *Sometimes It Was Beautiful* (2018) című filmje¹¹ idézte meg a Kino Rinia múltbeli hangulatát, ismét a közös tanulás helyszínévé téve

9 *Manifesta 14 Prishtina – Urban Vision Presentation* by CARLO RATTI, 2021. október, 1:25:45, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kx6WaDxyS0A>
10 URL: <https://manifesta14.org/participant/chiharu-shiota/>
11 Ld. még URL: <https://www.guggenheim.org/christian-nyampeta-sometimes-it-was-beautiful>

azt. A jobb napokat látott épület egy szomorú példája annak, hogy a privatizáció és profitorientált építkezések árnyékában az épületek megóvására és az örökségvédelemre irányuló törekvések anyagi forrás hiányában sokszor szélmalomharccá válnak. Míg a Kino Rinia jövője bizonytalan, egy másik épület, az egykori Hivzi Sulejmani könyvtár a *Manifestának* köszönhetően kapott egy második esélyt. Egy új multidiszciplináris intézmény, a Centre for Narrative Practice költözött a felújított gyerekkönyvtárba és a tervek szerint működését a biennále után is folytatja.¹² A *Manifesta* ideje alatt az eseménysorozat koncepciójával összhangban a központ a történetmesélés különböző gyakorlatainak adott otthont, köztük kiállításoknak, egy előadás-sorozatnak és kreatív írás workshopnak. Emellett itt vették fel a biennále alatt sugárzott Radio Otherwise adásait¹³ és az épület múltjához híven, berendeztek benne egy kisebb gyerekkönyvtárat is. Egy ígéretes, hosszú távú kezdeményezésként a személyes archív anyagok bemutatására és megvitatására invitálta a városlakókat a WERKER COLLECTIVE *Amator Archives* (2022) című projektjében.¹⁴ Ez azon az elgondoláson alapult, hogy a saját gyűjtésű anyagok, úgy mint a dokumentumok, a magazinok, rajzok, vagy audiovizuális felvételek, közös feldolgozása értékes alapot adhat a kollektív emlékezet építéséhez. Az erőszakos konfliktusokkal és traumatikus eseményekkel terhelt múlttal rendelkező Koszovóban, ahol az archív anyagok jelentős része sérült, eltűnt vagy megsemmisült, egy ilyen kezdeményezésnek különösen fontos szerepe lehet.

A Foundation 17 *Archiving Transition* sorozatába illeszkedő *Përtej* (Túl) projektje szintén archív anyagokra, az azonos címmel rendezett 1997-es tárlat¹⁵ dokumentumaira épült, újraértékelve az esemény körül kialakult mítoszokat. Az eredeti belgrádi kiállítás és az azt övező szakmai vita dokumentációját az

12 URL: <https://www.undp.org/kosovo/blog/fresh-look-urban-narratives-and-potential-futures-prishtina>
13 URL: <https://manifesta14.org/radio-otherwise/radio-otherwise/>
14 URL: <https://www.werkercollective.net/#about>
15 Ld. még URL: <https://www.czkd.org/en/2018/06/case-study-pertej-1997-2017-book-presentation/>; <https://kosovotwopointzero.com/en/pertej-two-decades-of-alternative-collaboration-2/>

Chiharu Shiota
Tell me Your Story, 2022 © Fotó: Majlinda Hoxha | *Manifesta 14 Prishtina*

egykori autószerelő műhelyből kialakított galériatérben gyűjtötték össze. Ezt egészítették ki a kurátorral, SHKËLZEN MALIQIVAL és három kiállító művésszel, MAKSUT VEZGISHIVEL, MEHMET BEHLULIVAL és ILIR BAJRIVAL készített videóinterjúk, amiket a *Manifesta* központi helyszínén, a Grand Hotel első szintjén lehetett meghallgatni. Az 1997-es belgrádi tárlat a szűk határok mögött rekedt koszovói művészek számára a nemzetközi szinten való bemutatkozás lehetőségét kínálta. Kihhasználva az alkalmat, Maliqi úgy döntött, szakít a koszovói Akadémia provincializmusával és négy fiatal albán művészt, MAKSUT VEZGISHIT, MEHMET BEHLULIT, SOKOL BEQIRIT, valamint a zeneszerző ILIR BAJRIT invitálja a tárlatra. A kiállítás albán címe, *Përtej* Koszovó akkori határhelyzetére utalt és provokatív módon jelenítette meg az országban uralkodó nyomasztó, fojtogató légkört. Mindez néhány hónappal a koszovói háború kirobbanása előtt történt. A kiállítás nemcsak Belgrádban váltott ki heves reakciókat. A koszovói művészeti közeg is elutasító volt a kiállítókkal szemben, akiknek szemléletmódja és alkotói gyakorlata egyértelműen egy új művészeti korszak kezdetét jelölte. A négy videóinterjú, amelyekben az alkotók és a kurátor a saját élményein és tapasztalatain keresztül idézik fel a korabeli eseményeket, kivételesen izgalmas betekintést adott a szintér történetébe.

A város szívében elhelyezkedő Grand Hotel a jugoszláv időszak öröksége. A jobb napokat is látott, egykor öt csillagos szálloda lassú hanyatlásnak indult. 1999 után az épületet is elérte a privatizáció hulláma. A *Manifesta* központi tárlata, *The Grand Scheme of Things* az épület hét emeletén az átmenet, az elvándorlás, a víz, a tőke, a szerelem, az ökológia és a spekuláció témái köré szerveződött. A tárlat központi kérdése volt, hogyan lehet a történeteket a művészet révén úgy elmondani, hogy azok elősegítsék a társadalmi vagy politikai elköteleződést és cselekvést, a traumák gyógyulását vagy könnyítsék az átmenet rögzös folyamatait. Másképpen megfogalmazva: miként születnek meg azok a történetek, amelyek generációkon át tovább öröklődve képesek a túlélés eszközeivé válni? A kiállítás első szintjén az átmenet témájára reflektált az albán származású VANGJUSH VELLAHU *Fragments I – Where stories cut across the land* (2015–2018) című videósorozata.¹⁶ Vellahu gyakran rejtett kamerával forgatott rövidfilmjeinek helyszínei olyan területek

16 URL: <https://manifesta14.org/participant/vangjush-vellahu/>